
İNSAN HAKLARI VE KALKINMA: İNSAN YÜZLÜ KALKINMA

*Nezir AKYEŞİLMEN * Dış Ticaret Müsteşarlığı*

Abstract

This article examines the theoretical relationships between human rights and development, arguing that the two concepts are separate but not separable. In this context, human rights are not simply an "attachment" to development. Rather, they need to inform and guide development policies; and human development is only meaningful and sustainable when designed to ensure the realization of all human rights. This reality has also been focused on in the UN Declaration on the Right to Development of 1986.

Özet

Bu çalışma, insan hakları ve kalkınma arasındaki kuramsal ilişkiyi inceler. İnsan hakları ve kalkınma hem teoride hem de son yıllarda BM organları ve kalkınma STK'larının uygulamalarında adeta özdeşleşmiştir. Bütün boyutlarıyla yani sivil, siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel yönleriyle kalkınma sağlanmadıkça insan hakları ve uluslararası enstrümanlarda ifade edilen tüm insan hakları da sağlanmadıkça gerçek anlamda bir kalkınma mümkün değildir. Bu ilişki 1986 tarihli BM Kalkınma Hakkı Deklarasyonu'nda da ifadesini bulmuştur.

Giriş

İnsan hakları ve kalkınma gerek kavramsal anlamları ve gerekse kuramsal gelişimleri farklı iki disiplinden beslenmektedir.¹ Fakat insan hak-

* Dr., Dış Ticaret Müsteşarlığı, İTKİB.

ları ve kalkınma ortak bir mantık ve ortak bir ideal taşımaktadır; herkes için özgürlük, refah ve onurlu bir yaşamı güvence altına almak.² Bu nedenle bu iki kavram, son yıllarda hem uluslararası insan hakları literatüründe hem de Birleşmiş Milletler (BM) uygulamalarında adeta özdeşleşmiştir. Bu nedenle rahatlıkla bunların ayrı fakat ayrılmaz iki kavram olduğu ileri sürülebilir. Bu çerçevede, BM Kalkınma Hakkı Deklarasyonu (BMKHD)³ insan haklarının, kalkınmanın aracı ve kalkınmanın da insan haklarını sağlamak için araç olduğuna vurgu yapmaktadır:

Kalkınma ve insanların potansiyelini tam olarak kullanmanın önündeki büyük engellerden birisi insanların sivil, siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel haklarının reddidir. Bütün insan temel hak ve özgürlükleri birbiriyle ilintili ve ayrılmaz bir bütündür. Kalkınmanın sağlanabilmesi için bütün sivil, siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel hakların korunması, geliştirilmesi ve uygulanması gerekmektedir.⁴

Bu çerçevede değerlendirildiğinde, insan hakları, kalkınmaya basitçe eklenmiş bir ideal değil⁵, aksine kalkınma politikalarını yönlendiren bir ilkeler dizisi olmalıdır ve insani kalkınma da ancak bütün insan hakları sağlandığında anlam kazanır ve sürdürülebilir bir duruma gelebilir.⁶ Bu nedenle, insan hakları norm ve standartlarının kalkınma stratejileri için objektif ve evrensel ölçekte kabul edilen bir çerçeve sağladığı iddia edilebilir.⁷ Amartya Sen, kalkınmayı gerçek özgürlükleri genişleten bir süreç olarak değerlendirmekte ve özgürlükleri de kalkınmanın temel ve öncelikli aracı olarak görmektedir.⁸ Chinsman'ın da aşağıda vurguladığı gibi, insan hakları ve kalkınma ayrılmaz iki kavramdır;

¹ Pollis, A., "Development, Growth and Human rights: the Case of Turkey" in Forsythe, D. S., *Human Rights and Development: International Views*, (Basingstoke: Macmillian, 1989), s.237.

² Donnelly, J., "Human Rights, Democracy and Development" in *Human Rights Quarterly*, (1999), 21, s.632. See also, Fukuda-Par, S., "Human Rights and Human Development" Report on the Report of the Oslo Symposium, 2-3 October 1998, (Oslo : United Nations Development Office, 1998) Symposium

³ The United Nations Declaration on the Right to Development (UNDRD), 1986.

⁴ UNDRD, giriş bölümü.

⁵ Pais, M.S., "A Human Rights Approach in Development Activities and the Requirement for its Operationalism" Report of the Oslo Symposium, 2-3 October 1998, (Oslo : United Nations Development Office, 1998).

⁶ Mabusela, S., "Human Rights and Sustainable Human Development: How Development is a Necessary Means to Promote and Protect Human Rights" Report of the Oslo Symposium, 2-3 October 1998, (Oslo : United Nations Development Office, 1998).

⁷ Hausermann, J., "A Human Rights Approach to Human Development" Report of the Oslo Symposium, 2-3 October 1998, (Oslo : United Nations Development Office, 1998)

⁸ Sen, A., *Development as Freedom*, (New York: Alfred A. Knopf, 2000), s.36.

Son zamanlarda kalkınma ve insan hakları kavramları küresel söylemlerin önemli bir konusunu teşkil eder hale gelmiştir. Halihazırda, yaygın olan bir kanaate göre, insanlığa hakkaniyetli, kaliteli bir yaşam ve adalete dayalı bir düzenin güvence altına alınabilmesi için bu iki kavramın ayrılmazlığı ve uygulaması sağlanmak durumundadır. Bu bir tesadüf veya kehanet değildir. Sayısız kanıt göstermiştir ki insani olmayan bir kalkınmanın sürdürülebilir olması imkânsızdır.⁹

Kalkınmanın ana hedefleri hakkaniyet, sosyal istikrar ve demokratikleşme olmalıdır. Bu amaçla, karar alma mekanizmasına sosyal ortakların katılımı, kalkınma sürecinin gelişmesini sağlamak için gereklidir.¹⁰

Bir İnsan Hakkı Olarak Kalkınma

Kalkınma hakkı ilk defa 1986 tarihli BM Kalkınma Hakkı Deklarasyonu'nda (BMKHD) ifade edilmiştir.¹¹ Deklarasyon, kalkınma hakkını şöyle tarif etmektedir; "bütün temel hak ve özgürlüklerin tam olarak sağlanabileceği ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal kalkınmaya herkesin katılma, katkı yapma ve yararlanma hakkına sahip olduğu devredilemez bir hak"¹² olarak tarif eder. BMKHD'nin yanında BM Evrensel İnsan Hakları Deklarasyonu da sivil ve siyasal haklarının dışında bir dizi sosyo-ekonomik ve kültürel haklar öngörmektedir.¹³ BM Kalkınma Hakkı Çalışma Grubu(Ekim 1995)'na göre da kalkınma hakkı;

*Çok boyutlu, , dinamik ve ilerlemecidir. Gerçekleşmesi sivil, siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel tüm hakların sağlanmasını gerektirir. Sürdürülebilir kalkınma insani kalkınmayı ve tüm boyutlarıyla insan haklarını kapsar.*¹⁴

Haklar, hak sahibi ve yükümlü arasında komplike bir ilişkiyi ifade eder. İnsan haklarında devletler yükümlülük altında olan aktördür.¹⁵ Bu

⁹ Chinsman, B. et.al, "Conceptual Issues in Human Development and Human Rights" in Report of the Oslo Symposium, 2-3 October 1998, (Oslo : United Nations Development Office, 1998)

¹⁰ Brohman, J., *Popular Development: Rethinking the Theory and practice of Development*, (Oxford: Blackwell Publishers, 1996), s.186.

¹¹ The UN World Conference on Human Rights (Vienna), the International Conference on Population and Development (Cairo), the World Summit on Social Development (Copenhagen) and the Fourth World Conference on Women (Beijing). Although the 1986 General Assembly Declaration on the Right to Development, each of the above conferences unanimously reaffirmed the right to development as a "universal and inalienable right and an integral part of fundamental human rights" (Madde I (10) of the Vienna Declaration.

¹² UNDRD, madde.1.

¹³ Chonchol, J., " The Declaration on Human Rights and the Rights to Development: The Gap between Proposals and Reality" in International Commission of Jurists(convened), *Development, Human rights and the Rule of Law*, (Oxford, New York and Paris: Pergamon Press, 1981), s.109.

¹⁴ UNDP, Integrating Human Rights with Sustainable Human Development <http://magnet.unds.org/Docs/policy5.html> , (erişim Temmuz 9, 2001).

kapsamda, Kalkınma Deklarasyonu, bu hakkın sağlanması için devlete en uygun ulusal kalkınma politikalarının belirlemesi başta olmak üzere bir dizi ödevler yükler.¹⁶ Bunlardan bazıları, kalkınmanın sağlanabilmesi için uygun bir ortamın oluşturulması¹⁷ ve kalkınmanın önündeki engellerin ortadan kaldırılması için devletlerarası işbirliğinin sağlanması...¹⁸ 1986 yılından bu yana başta Viyana Deklarasyonu olmak üzere kalkınma hakkı birçok BM konferansında vurgulanmıştır.¹⁹

Kalkınma Nedir, Ne Değildir?

Kalkınma kavramına farklı insanlar tarafından farklı anlamlar yükleniğinden ona bu çalışma kapsamında bir kavramsal tanımlama yapmak önemlidir. Bir tanımlama yapmadan, kalkınma kavramını insan hakları çerçevesinde tartışmak zor olacaktır.

Geleneksel kalkınma stratejileri, kalkınmanın sadece ekonomik boyutuyla ilgilendikleri için diğer boyutlarını göremediler. Bu anlayış, aslında araç ve amaçları birbirine karıştırıyor; zira yüksek GSYİH kendi başına bir amaç değil, aksine daha iyi eğitim, sağlık ve iyi yaşam koşullarını yükseltmek için bir araçtır.²⁰ Amartya Sen'e göre kalkınma, özgürlüğün önündeki engellerin kaldırılmasıyla mümkün olabilir: bunlar fakirlik, tiranlık, zayıf ekonomik fırsatlar, yapısal sosyal mahrumiyet, hoşgörüsüzlük ve baskıcı devlet yapısıdır.²¹ Todd Landman, kalkınma tanımının zamanla basit ekonomik büyümeden gelir dağılımı, istihdam, tüm sosyal ve ekonomik hakların sağlanmasına evrildiğini iddia eder.²² Örneğin, BMKHD ve UNDP'nin kalkınma tanımları, sadece ekonomik boyut üzerinde durmamış, aksine ekonominin sadece sürecin bir parçasını teşkil ettiği insani kalkınmaya işaret etmişlerdir.²³ BMKHD tanımına göre, kalkınma;

¹⁵ Pritchard, K., " human rights and Development: Theory and Data" in Forsythe, D. S., *Human Rights and Development: International Views*, (Basingstoke: Macmillian, 1989) , s.330.

¹⁶ UNDRD, Madde 2(3).

¹⁷ UNDRD, Madde 3(2)

¹⁸ UNDRD, Madde 4(1)

¹⁹ Vienna Declaration, Para 10 of Part 1.

²⁰ Stiglitz, J., "Towards a New Paradigm for Development: Strategies, Policies, and Processes", 1998 Prebisch Lecture at UNCTAD Geneva, October 19, 1998 , <http://www.worldbank.org/html/extdr/extme/jssp101998.htm> (erişim 9 Haziran, 2001).

²¹ Sen, A., s.3.

²² Landman, T., " Economic Development and Democracy: the View from Latin America" in *Political studies*, (1999), XLVII, s.611.

²³ Nanda, V. P, supra note 15, s.288.

... bütün bireylerin ve toplumun refahını sağlayan kapsamlı bir ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal süreçtir. Bu sürece bireylerin ve toplumun özgür katılımı ve elde edilen menfaatlerin adil dağılımı esastır.²⁴

BMKHD tanımı, kalkınmanın çok boyutlu özelliğine, kalkınma sürecindeki katılıma ve dağıtımcı adalet boyutuna vurgu yapmaktadır. Öbür tarafta, aşağıda yer alan UNDP tanımı ise, bireyin tercihi ve hayat kalitesi üzerinde durur;

*İnsani kalkınma, insanların tercih hakkını çoğaltan bir süreçtir. Prensipde bu tercihler sınırsız olabilir ve zamanla da değişebilirler. Fakat kalkınmanın her safhasında önemli üç tercih şunlardır; uzun ve sağlıklı bir yaşam, bilgiye ulaşma ve temel hayat standartları için gerekli kaynaklara ulaşma... Eğer bu üç tercih yoksa, diğer birçok fırsata da ulaşamaz zaten.*²⁵

Bu tanımlardan hareketle, kalkınmanın sadece ekonomik büyüme ve yüksek GSMH olmadığı rahatlıkla ileri sürülebilir. Birçok Körfez ülkesi yüksek bir GSMH'ya sahip olmasına rağmen, demokrasi, insan hakları ve kaynakların adil dağılımı gibi kalkınmanın diğer unsurlarından mahrum kaldıkları için kalkınmış ülkeler olarak kabul edilmezler. Aynı şekilde kalkınma büyük bir askeri güç demek de değildir. Bu kapsamda Çin ve Rusya Federasyonu örnek olarak verilebilir. Siyasi güç ve stratejik önem de kalkınma için yeterli faktörler değildir. Bu çerçevede 1990'lı yıllarda ABD'nin 'pivotal states' veya "kilit ülkeler" dediği ve özel ilişkiler geliştirdiği İsrail, Cezayir, Brezilya, Mısır, Endonezya, Meksika, Pakistan, G.Afrika ve Türkiye bu iddiayı destekleyen örnekler olarak görülebilir.

Sürdürülebilir Kalkınma Nedir?

Alternatif bir kalkınma modeli olarak sürdürülebilir kalkınma, geleneksel kalkınma anlayışına hakkaniyeti ve büyüme ile ilgili şüpheleri yeniden değerlendirme fırsatı eklemiştir.²⁶ Geleneksel kalkınma modelleri, gelecek nesilleri hesaba katmadan sadece ekonomik büyümeyi hedeflemektedir.²⁷ Fakat alternatif veya hak temelli kalkınma modelleri bu anlayışı yetersiz bulmuş ve kalkınmanın sosyal ve siyasal kurumlarla uyumlu olması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu nedenle, son yıllarda ekonomi, çevre, sosyal ve siyasal faktörlerle birlikte katılımcılık ve şeffaflık gibi un-

²⁴ UNDRD, preamle.

²⁵ Human Development Report, 1990, tüm metin, <http://www.und.org/hdro/1990/90.htm> (Erişim 5 Haziran, 2001).

²⁶ Brohman, J., supra note 10, s.305.

²⁷ Declaration of Principles on Human Rights and the Environment, Geneva, 16 May 1994, principle <http://www.fletcher.tufts.edu/multi/www/1994-decl.html>, (erişim Temmuz 8, 2001), ayrıca The World Commission on Environment and Development: Our Common Future. Oxford University Press 1987, s. 8.

surları da içeren bütüncül bir sürdürülebilir kalkınma anlayışı geliştirilmiştir. Çevre ve İnsan Hakları Deklarasyonu'nun ifadesi ile " insan hakları, çevre, sürdürülebilir kalkınma ve barış birbiriyle ilintili bir bütündür."²⁸ Bu bağıllık ilişkisi İnsan Hakları ve Çevre ile ilgili İlkeler Tasarısı'nın giriş bölümünde şöyle vurgulanmıştır: "insan hakları ihlalleri çevre kirliliğine, çevre kirliliği de insan hakları ihlallerine neden olmaktadır."²⁹ Temiz bir çevre hakkı da uluslararası belgelerde bir insan hakkı olarak kabul edilmektedir.

Kopenhag'da 1995 yılında düzenlenen Sosyal kalkınma Dünya Zirvesi sonuç metninde³⁰ sürdürülebilir ve hakkaniyete dayalı kalkınmanın demokrasi, sosyal adalet, ekonomik kalkınma, çevreyi koruma, şeffaflık, hesap verebilirlik ve insan haklarına saygıyı, hakları korumayı ve yaymayı içermesi gerektiği vurgulanmaktadır.³¹ Aynı metinde demokrasi ve hükümetlerin hesap verebilir olmasının sosyal ve insan-merkezli bir kalkınma modeli için vazgeçilmez birer unsur olduğu da ifade edilmiştir.³²

Amaçları ve hedefleri açısından sürdürülebilir kalkınma ve insani kalkınma modelleri aynı noktada buluşmaktadır. UNDP'ye göre sürdürülebilir insani kalkınma;

... sadece büyüme değil, elde edilen menfaatleri eşit dağıtmayı da öngörür; çevreyi yok etmek yerine onu yeniden üretmektedir; insanları marjinalize etmek yerine yetkilendirmektedir; insanların tercih ve fırsatlarını arttırarak karar-alma mekanizmalarına katılımlarını sağlar. Sürdürülebilir insani kalkınma fakirleri, kadınları, istihdamı ve doğayı korumayı amaçlar. Büyümeyi amaçlar, fakat istihdam sağlayan, çevreyi koruyan ve hakkaniyeti sağlayan bir büyümedir onun hedefi.³³

Hak Temelli Kalkınma Modelleri(HTKM): İnsan Merkezli Kalkınma

Yukarıda da ifade edildiği gibi, geleneksel kalkınma modelleri hep ekonomik büyümeyi ve yukarıdan aşağıya dayatılan bir modeli öngördüler. Fakat zamanla analistler sadece ekonomik büyümenin istihdam, fakir-

²⁸ Declaration of Principles on Human Rights and the Environment. Principle. 1.

²⁹ The 1994 Draft Declaration of Principles on Human Rights and the Environment, giriş böl.<<http://www.tufts.edu/departments.fletcher/multi/www/1994-decl.html>> (erişim 26 Haziran 2001), preamble.

³⁰ Copenhagen Declaration on Social Development in Report of the U.N. World Summit for Social Development, U.N. Doc. A/CONF.166/9 (1995), tüm metin gopher://gopher.unsds.org/00/unconfs/wssd/summit/off/a-9.en (erişim 30 Haziran 2001).

³¹ Copenhagen Declaration, 26.

³² Copenhagen Declaration., par.4.

³³ Mabusela, S., s.6.

liğin azalması, eşitlik ve temel ihtiyaçların karşılanması gibi diğer kalkınma hedeflerini sağlamaktan uzak olduğunu fark ettiler. Hak Temelli Kalkınma Modelleri (HTKM) dahil olmak üzere yeni kalkınma modelleri, kalkınmayı soyut olan sadece büyüme endeksleri ile ölçme yerine, temel ihtiyaçların karşılanması, sosyal adaletin geliştirilmesi, insani üretimin artırılması, yaratıcı kapasitenin geliştirilmesi gibi insani kriterlerin yanında³⁴, katılımcılık, ayrımcılığa tabi olmama, ve insan hakları gibi sosyal ve siyasal ölçütleri de dikkate alırlar. Burada önemli olan ekonomik büyüme ve GSMH'yi vurgulayan tanımlama³⁵ ile sosyal, kültürel ve çevre unsurlarını dikkate alan görüşleri ayırt etmektir.

HTKM modeli henüz açık ve net bir kavramsal çerçeveye, ölçü araçlarına, analitik kavramlara, açık önermelere sahip olmasa bile, onu tanımlayan nevi şahsına münhasır bir takım özellikleri vardır; Bu model;

- *Fakirleri hedefleyen dağıtımcı bir yöntemi benimser;*
- *Genellikle kırsal kalkınma girişimleri veya toplum-temelli kalkınma programlarıyla ilintili lokal ve ufak projeleri kapsar;*
- *Temel ihtiyaçlar ve insani kaynakların geliştirilmesine vurgu yapar;*
- *Dar tanımlı, ekonomik büyüme amaçlı kalkınma yerine, insan-merkezli ve bütüncül bir anlayışı vurgular;*
- *Dışa bağımlılığı azaltmak amacıyla özkaynaklara dayanır;³⁶*
- *Kalkınmada önceliği insana verdiği için katılımcılık ve yetkilendirmeye önem verir;*
- *Kadın-erkek eşitliğine ve insanlık onuruna vurgu yapar;*
- *Bariş, adalet, çatışmaların önlenmesi, çözülmesi ve sürdürülebilir insani kalkınmanın temeli olarak karşılıklı saygıyı öngörür.³⁷*

Hak temelli modeller, ekonomi, sosyal, siyasal, kültürel, insani ve çevre gibi kalkınma unsurları arasında daha iyi bir denge kurmayı amaçlıyor³⁸. Bu paradigmanın ana parametresi "insanı hakları olmadan kalkınma olamaz" anlayışı olup, özgürlüğü, kalkınmanın öncelikli amacı ve ana aracı olarak görür.³⁹

³⁴ Brohman, J., s.201-3.

³⁵ Todaro, M., *Economic Development, Fifth edition* (New York and London: Longman, 1994), s.14.

³⁶ Brohman, J.,s. 219-20.

³⁷ Hausermann, J..

³⁸ Umozurike, U. O., " Human Rights and Development" in *ISSJ*, (1998), 156, s. 543.

³⁹ Sen, A., s.53.

Hak Temelli Kalkınma ve BM Uygulamaları

BM Kalkınma Hakkı Deklarasyonu ile birlikte diğer bütün uluslararası insan hakları enstrümanları, hükümetlerin⁴⁰ ve BM'nin ilgili organlarının kalkınma politikaları ve süreçlerinde, insan haklarına başvurmalarını tavsiye ederler.⁴¹ BM Şartı açık bir şekilde, BM organlarına ve üye ülkelere "ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınma" ile "insan hak ve özgürlüklerini" sağlamayı dayatmaktadır.⁴² BM doktrini, eski uygulamalarının aksine, son yıllarda sivil, siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel tüm insan haklarının eşit bir şekilde korunması ve uygulamasını öngörür.⁴³ Bu kapsamda kalkınma hakkının uygulanması konusunda da BM son yıllarda, muazzam bir çaba sarf etmiştir. Bu çabanın arkasında BM Genel Kurulu'nun kalkınma hakkı konusunda defalarca eylem çağrısı yapması önemli bir rol oynamıştır.⁴⁴ Yine bu bağlamda, BM, son yıllarda, kalkınma hakkını bir insan hakkı olarak vurgulayan çeşitli konferanslar düzenledi.⁴⁵ Ayrıca BM'nin UNDP, UNHCHR ve ILO gibi birilerin uygulamaları, kalkınma ve insan hakları arasındaki sıkı ilişkiyi sürekli vurgulamaktadır.⁴⁶

Kalkınma alanında BM'nin ilgili ve en aktif organı BM Kalkınma programıdır(UNDP). BM'nin temel hedeflerinden olan barış, kalkınma ve insan haklarına vurgu yapan UNDP, insan hakları ve sürdürülebilir kalkınmayı entegre edecek politikalar geliştirdi.⁴⁷ Bu alanda UNDP üç safhada insan haklarına vurgu yapmaktadır: Birincisi, başta fakirlikle mücadele alanı olmak üzere, kalkınma hakkını tam olarak uygulamaya geçirmek. Buna göre, fakirlik ve sürdürülebilir hayat, insan hakları ile ilgilidir. Daha doğrusu fakirliği bir insan hakkı ihlali olarak görür.⁴⁸ İkincisi, insan haklarını sürdürülebilir kalkınmanın bir unsuru olarak değerlendirir ve üçüncüsü, iyi yönetimi dünyada yaymaya çalışır. Genel olarak, son yıllarda

⁴⁰ UNDRD.

⁴¹ Paul, J.

⁴² BM Şartı, Mad. 1.

⁴³ Grindle, J., *Bread and Freedom: Basic Human Needs and Human rights*, (Dublin: Trocaire, Gill and Macmillian, 1992), s.67.

⁴⁴ Gündem 21, bölüm 5.4.

⁴⁵ Bu konferansların bazıları; Agenda 21 and Rio Declaration on Environment and Development(1992); The Vienna Declaration and Programme of Action(1993); Barbados Declaration and Programme of Action(1994); Cairo Declaration and Programme of Action(1994); The Copenhagen Declaration on Social Development and Program of Action (1995); *Fourth World Conference on Women*(1995).

⁴⁶ Nanda, V., s.290.

⁴⁷ UNDP, Integrating Human Rights with Sustainable Human Development which states that "Human rights and sustainable human development are interdependent and mutually reinforcing" (erişim Temmuz 9, 2001) <http://magnet.unds.org/Docs/policy5.html>.

⁴⁸ Id.

insan hakları ve kalkınma arasındaki o sıkı ilişkiyi UNDP'nin her uygulamasında görmek mümkündür.⁴⁹

PANEL Analizi: Demokratik Kalkınma

Daha öncede vurgulandığı gibi, hak temelli kalkınma modelleri başta BM'nin 1986 tarihli Kalkınma Hakkı Deklarasyonu olmak üzere, bir dizi uluslararası insan hakları enstrümanlarına dayanılarak geliştirilmiş görüşlerdir. Bu görüşler, kısaca katılımcılık, şeffaflık veya hesap verebilirlik, ayrımcılığa tabi olmama, yetkilendirme ve insan hakları ile ilişkilendirme anlamına gelen PANEL Analizi ile formüle edilebilir. PANEL Analizinin parçaları, biri diğeri olmadan sağlanamayacak derecede birbiriyle ilintili ve birbirini desteklemektedir. Sigrun Skogly'nin vurguladığı gibi, "kalkınma, insanın öznesi olduğu bir ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel gelişme sürecidir. Bu sürecin amacı, uluslararası insan hakları senedinde belirlenen standartların toplumun bütün kesimleri için sağlanmasıdır."⁵⁰ Bir kalkınma projesinin insan haklarına uygunluğunu ölçmek ve değerlendirmek için PANEL Analizi bize yol gösterebilir. Geleneksel kalkınma modellerinin yetersiz kaldığı günümüzde alternatif veya kritik görüşler geliştirildi. Bu görüşlerin güvenilirliği ve kalıcılığı tamamen kalkınmanın geniş anlamda ihtiyacını karşılayıp karşılamadığına bağlıdır. Bu modellerin yeterliliğini ölçmek için, PANEL Analizi bize yardımcı olabilir. Yani bir kalkınma projesi veya modeli katılımcılık, şeffaflık veya hesap verebilirlik, ayrımcılığın olmaması, yetkilendirme ve insan haklarını her safhada rehber olarak kabul ediyorsa, o projenin hak temelli olma olasılığı daha yüksektir.

Katılımcılık: İnsanlar Tarafından İnsanlar İçin Kalkınma

Katılımcılık deyince ne anlıyoruz? Kimler sürece katılmalı ve uygulamada bu nasıl sağlanır? Kalkınma süreçlerinde katılımcılık karar alma, uygulamada, sürdürmede, menfaatlerin dağıtılmasında, sürecin değerlendirilmesinde, başarı ve başarısızlık durumunda süreçten etkilenen herkesin kalkınmanın her safhasında yer almasına işaret eder.⁵¹ Samuel Paul'a göre katılım dört şekilde olur. Bunlar bilgi paylaşımı, danışma, karar alma ve eylem başlatmadır. *Bilgi paylaşımı*, karar-alıcıların süreçten etkilenen topluma bilgi vermesi şeklinde cereyan eder. Bu metotta bilgi

⁴⁹ Id.

⁵⁰ Campbell, S. J. and Norris, K. M., (eds), *Democratization and the protection of Human rights: Challenges and Contradictions*, (London: Fraeger, 1998), s.22.

⁵¹ Lane, J., "Non-governmental organizations and participatory development: the concept in theory versus the concept in practice" in Nelson, N. and Wright, S., *Power and Participatory Development: Theory and Practice*, (London: Intermediate Technology Publications, 1997), s.182; see also UNDRD, mad. 1-4, *Universal Declaration*, adopted on Dec. 10 1948. arts. 19-22; ICESCR, art. 1(1), 8(1); Vienna Declaration, supra note 12, art. I(10); Rio Declaration, , princ. 20 & 22.

akışı ve kontrol yukarıdan-aşağıdır. *Danışmaya dayalı katılımcılık sürecinde ise bilgi daha yatay şekilde yani, yerel bilgiye başvurulması şeklinde cereyan ederken, kontrol hala yukarıdan-aşağıdır. Karar-alma süreçlerine katılımcılık ise yararlanıcılar, uygulayıcılar kadar olmasa bile süreçte bir düzeye kadar kontrol sahibidirler. Son olarak eylem başlatma şeklindeki katılımcılıkta hem bilgi hem de kontrol aşağıdan-yukarıya yani yararlanıcılardan uygulayıcılara doğrudur.*⁵²

Katılımcılık kalkınma süreçlerinde üç farklı amaç için kullanılır. Birincisi, daha çok makyaj amaçlı kullanımdır. İkincisi, ucuz yerel işgücünden faydalanıp maliyeti düşürmek için kullanılabilir. Son olarak, yerel halkı sürece katarak onları yetkilendirme ve süreci kontrol etmesi sağlanır.⁵³

Şeffaflık veya Hesap Verebilirlik⁵⁴

Kalkınma sürecinde hesap verebilirlik veya şeffaflık halkın katılımını ve yetkilendirmesini artıran bir araçtır. Hesap verebilirlik karar-alıcıların gücünü sınırlandırırken⁵⁵ halkı güçlendirmektedir. Katılımcılık ve şeffaflık aynı zamanda bir sistemin demokrasi olduğunu da göstermektedir.⁵⁶ Arts'a göre, insan hakları ve demokrasi kalkınmayı oluşturan önemli unsurlardır.⁵⁷ Katılımcılık demokrasinin önemli bir göstergesi, aynı zamanda kalkınmanın da vazgeçilmez bir parçasıdır.⁵⁸ Gerçek manada bir şeffaflık veya hesap verebilirliği sağlamak için, iyi yönetişime gerek duyulmaktadır. Milenyum Deklarasyonu da iyi yönetişime işaret etmektedir. Deklarasyona göre, bir ülkede fakirliği azaltmak ve kalkınmayı sağlamak için iyi yönetim bir ön şarttır.⁵⁹

⁵² Lane, J., s.183.

⁵³ Chambers, R., "Paradigm shifts and the practice of participatory research and development" in Nelson, N. and Wright, S., *Power and Participatory Development: Theory and Practice*, (London: Intermediate Technology Publications, 1997), s.30.

⁵⁴ Vienna Deklarasyonu.

⁵⁵ Diamond, L., "Three paradoxes of Democracy" in Diamond, L., and Plattner, F., (eds.), *The Global Resurgence of Democracy*, second edition, (Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1996), s.117.

⁵⁶ Lijphart, A., "Constitutional Choices for New Democracies" in Diamond, L., and Plattner, F., (eds.), *The Global Resurgence of Democracy*, second edition, (Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1996), s.165.

⁵⁷ Arts, K., *Integrating Human Rights into Development Cooperation: The Case of the Lome Convention*, (the Hague, London and Boston: Kluwer Law International, 2000), s.24.

⁵⁸ Arts, K., Id., s.25.

⁵⁹ Millennium Declaration, General Assembly, United Nations, adopted Sept. 18, 2000, parag. 13.

Kalkınma Sürecinde Ayrımcılığın Yokluğu

Hak temelli modellerin diğer önemli bir özelliği, kalkınma sürecinden hiç kimseyi dışlamaması veya ayrımcılığa tabi tutmamasıdır. Kalkınma Hakkı Deklarasyonu da uluslararası insan hakları enstrümanlarında belirlenen sivil, siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel haklardan yararlanma konusunda kimsenin ayrımcılığa tabi tutulamayacağını vurgular.⁶⁰ Kalkınma kadın, kültürel veya dini azınlıklar ve diğer hassas gruplar için ayrımcılığı ortadan kaldıran işlev görmelidir. CEDAW'in 14. maddesi özellikle kadına karşı ayrımcılığı yasaklar.⁶¹ Hak temelli modeller, kalkınma sürecinde ayrımcılığı ortadan kaldırmak için aşağıdaki stratejileri öngörmektedir;

1. Başta yerli topluluklar olmak üzere, kadın ve diğer ayrımcılık kurbanlarını yetkilendirerek kalkınma sürecine katılımı sağlar.⁶²
2. İstihdam, eğitim, aile işleri, mülkiyet hakkı, hizmetler ve diğer haklardan mahrum olmamak için her türlü ayrımcılık şeklini yasaklar.⁶³
3. Farklı dil⁶⁴ ve kültürlerle⁶⁵ saygı duyar.
4. Yerel yönetimlerin güçlenmesine önem verir.⁶⁶

Kalkınmada Yetkilendirme

Katılımcılık yoluyla yetkilendirme ya da güçlendirme, kalkınmanın başat özelliklerinden biridir.⁶⁷ Kalkınma çok boyutlu bir süreç olup, insanların kendi kaderini şekillendiren eylemleri tasarlama fırsatı vermektedir. Bunun için kişilerin bilgiye, ekonomik kaynaklara ve karar-alma mekanizmasına ulaşması gerekir.⁶⁸ Bu çerçevede kalkınma, insanların kendi kaderini kontrol edebilmesi için yetkilendirmeyi sağlayan bir süreç olarak görülebilir.⁶⁹ Örneğin, sosyal kalkınmanın sağlanması ve fakirliğin azal-

⁶⁰ UNDRD, supra note 3, arts. 6 and 8; International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, arts. 2, 4, 6 ; Vienna Declaration, supra note 12, art. I(18), art. II(22).

⁶¹ CEDAW, art. 14.

⁶² UNDRD, mad. 8(1).

⁶³ Vienna Declaration, mad. I(15), (24), ve II(40).

⁶⁴ ICCPR, mad. 27.

⁶⁵ UNDRD, mad. 1(1) and 6; Vienna Declaration, art. I(8).

⁶⁶ Vienna Declaration, mad. 73.

⁶⁷ Meighoo, K., et. al.(eds) " Empowerment and social Development: theory and practice" in Girvan, N., *Powerty, Empowerment and Social Development in the Caribbean*, (Barbados and Jamaica: Canoe Press, 1995), s.80.

⁶⁸ Girvan, N., (ed.)" Introduction: Repot on the Caribeian Symposium on Social development" in Girvan, N., *Powerty, Empowerment and Social Development in the Caribbean*, (Barbados and Jamaica: Canoe Press, 1995), s.3.

⁶⁹ Brohman, J, s.352.

ılması için kırsal kesimler, kadınlar, etnik ve dini gruplar ve yerel topluluklar gibi marjinal grupların yetkilendirilmesi gerekir.⁷⁰ Yetkilendirme de kalkınma gibi bir süreçtir aslında, yani bir anda oluşan bir eylem olmayıp zamanla gelişen bir süreçtir ve hak temelli modeller bu süreci sürekli kılmayı amaçlamaktadır.⁷¹ Bunu Kalkınma gündemi şu şekilde ifade etmektedir;

İnsan hakları merkezli sürdürülebilir bir kalkınmanın başarılabilmesi için, kadınların yetkilendirilmesi esastır. Bu nedenle, karar-alma mekanizması dâhil, kadının hayatın bütün alanlarında aktif bir rol üstlenebilmesi için kamu politikaları yeniden tasarlanmalıdır. Kadının yetkilendirilmesi ve güçlenmesi için kalkınma süreçlerine katılımının ve ekonomik bağımsızlığının sağlanması gerekir.⁷²

Kalkınma Gündemi'ne göre, yetkilendirme, PANEL Analizi'nin diğer parçaları olan katılımcılık, ayrımcılık ve şeffaflıktan bağımsız değildir;

...Yetkilendirme insanların kendi kalkınmaları süreçlerine katılımını sağlayan önemli bir unsurdur. Potansiyelini kullanabilmesi için özellikle hassas ve dezavantajlı grupların kalkınma süreçlerine dâhil edilmesi gerekir. Siyasal yetkilendirme de aynı zamanda katılımcı kalkınmanın bir parçasıdır.⁷³

İnsan Hakları ile Doğrudan İlişkilendirmek

Kalkınma insan haklarını, refahını, güvenliğini ve onurunu⁷⁴ koruyacak şekilde tasarlanmış olup, insanların yeme⁷⁵, giyinme, barınma⁷⁶, sağlık⁷⁷ ve eğitim⁷⁸ gibi temel ihtiyaçlarını sağlamayı amaçlar. Başka bir ifade ile temel hak ve özgürlüklerle beraber temel ihtiyaçlar da kalkınmanın ana hedefleri arasındadır. Kalkınma, uluslararası insan hakları belgelerinde belirtilmiş olan bütün hak ve özgürlükleri korumayı ve geliştirmeyi amaçlamalıdır.⁷⁹ Bu gerçek, Milenyum Deklarasyonu'nda da ifade edilmiş ve demokrasi ile hukukun üstünlüğünün sağlanabilmesi için, kalkınma dâhil

⁷⁰ Girvan, N., (ed), s.3.

⁷¹ Meighoo, K, ps.79-80.

⁷² Agenda for development, parag.124, <http://www.un.org/Docs/SG /approach.htm> (erişim, Temmuz 25, 2001).

⁷³ Agenda for development, parag.180, <http://www.un.org/Docs/SG/approach.htm> (erişim, Temmuz 25, 2001).

⁷⁴ UNDRD ve İHEB, giriş böl.

⁷⁵ UNDRD, mad. 8., ICESCRmad. 11(1).

⁷⁶ UNDRD, mad. 8., ICESCRmad. 11(1).

⁷⁷ UNDRD, 8.

⁷⁸ UNDRD, mad. 8., ICESCRmad. 13(1).

⁷⁹ UNDRD, mad. 6(1).

bütün hak ve özgürlükleri yaymak ve geliştirmek için çaba sarf edileceği vurgulanmıştır.⁸⁰

Sonuç Yerine

İnsan hakları ve kalkınma hem teoride hem de son yıllarda gerek BM birimleri ve gerekse uluslararası kalkınma STK faaliyetlerinde olsun ayrılmaz bir bütün halini almıştır. Bu gerçek 1986 tarihli BM Kalkınma Hakkı Deklarasyonu ile teyit edilmiş ve kalkınmanın temel bir insan hakkı olduğu BM Genel Kurulu tarafından tescil edilmiştir. Bütün boyutuyla ve geniş anlamda yani sivil, siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel yönleriyle kalkınma sağlanmadıkça, uluslararası belgelerde ifade edilen insan haklarının gerçekleştirilmesi ve gerçek anlamda bir kalkınmanın hayata geçirilmesi zordur. Bunun ispatı, son yıllara kadar tüm dünyada tek doğru model olarak uygulanan ekonomik büyüme odaklı kalkınma modellerinin iflasıdır. İnsanoglu bugün bu çıkmazdan çıkmanın yollarını aramaktadır ve bugün için en umut verici yolun, PANEL Analizi ile formüle edilen hak temelli alternatif kalkınma modelleri olduğu uzmanlar tarafından vurgulanmaktadır.

KAYNAKÇA

- Arts, K., *Integrating Human Rights into Development Cooperation: The Case of the Lome Convention*, the Hague, London and Boston: Kluwer Law International, 2000 .
- Brohman, J., *Popular Development: Rethinking the Theory and practice of Development*, Oxford: Blackwell Publishers, 1996 .
- Campbell, S. J. and Norris, K. M., eds , *Democratization and the protection of Human rights: Challenges and Contradictions*, London: Fraeger, 1998
- Chambers, R., "Paradigm shifts and the practice of participatory research and development" in Nelson, N. and Wright, S., *Power and Participatory Development: Theory and Practice*, London: Intermediate Technology Publications, 1997 .
- Chinsman, B. et.al, "Conceptual Issues in Human Development and Human Rights" in Report of the Oslo Symposium, 2-3 October 1998, Oslo : United Nations Development Office, 1998 .
- Chonchol, J., " The Declaration on Human Rights and the Rights to Development: The Gap between Proposals and Reality" in International Commission of Jurists convened , *Development, Human rights and the Rule of Law*, Oxford, New York and Paris: Pergamon Press, 1981

⁸⁰ Millennium Declaration, parag. 24.

- Copenhagen Declaration on Social Development in Report of the U.N. World Summit for Social Development, U.N. Doc. A/CONF.166/9 1995 .
- Declaration of Principles on Human Rights and the Environment, Geneva, 16 May 1994.
- Diamond, L., "Three paradoxes of Democracy" in Diamond, L., and Plattner, F., eds. , *The Global Resurgence of Democracy*, second edition, Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1996 .
- Donnelly, J., "Human Rights, Democracy and Development" in *Human Rights Quarterly*, 1999 , 21, s.632. See also, Fukuda-Par, S., "Human Rights and Human Development" Report on the Report of the Oslo Symposium, 2-3 October 1998, Oslo : United Nations Development Office, 1998 .
- Girvan, N., ed. " Introduction: Repot on the Caribbean Symposium on Social development" in Girvan, N., *Powerty, Empowerment and Social Development in the Caribbean*, Barbados and Jamaica: Canoe Press, 1995 .
- Grindle, J., *Bread and Freedom: Basic Human Needs and Human rights*, Dublin: Trocaire, Gill and Macmillian, 1992 .
- Hausermann, J., "A Human Rights Approach to Human Development" Report of the Oslo Symposium, 2-3 October 1998, Oslo : United Nations Development Office, 1998 .
- Landman, T., " Economic Development and Democracy: the View from Latin America" in *Political studies*, 1999.
- Lane, J., " Non-governmental organizations and participatory development: the concept in theory versus the concept in practice" in Nelson, N. and Wright, S., *Power and Participatory Development: Theory and Practice*, London: Intermediate Technology Publications, 1997 .
- Lijphart, A., "Constitutional Choices for New Democracies" in Diamond, L., and Plattner, F., eds. , *The Global Resurgence of Democracy*, second edition, Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1996 .
- Mabusela, S., "Human Rights and Sustainable Human Development: How Development is a Necessary Means to Pro,ote and Protect Human Rights" Report of the Oslo Symposium, 2-3 October 1998, Oslo : United Nations Development Office, 1998 .
- Meighoo, K., et. al. eds " Empowerment and social Development: theory and practice" in Girvan, N., *Powerty, Empowerment and Social Development in the Caribbean*, Barbados and Jamaica: Canoe Press, 1995 .

- Millennium Declaration, General Assembly, United Nations, adopted Sept. 18, 2000, .
- Pais, M.S., "A Human Rights Approach in Development Activities and the Requirement for its Operationalism" Report of the Oslo Symposium, 2-3 October 1998, Oslo : United Nations Development Office, 1998 .
- Pollis, A., " Development, Growth and Human rights: the Case of Turkey" in Forsythe, D. S., *Human Rights and Development: International Views*, Basingstoke: Macmillian, 1989 .
- Preston, S. W., *Rethinking Development: Essays on development and Southeast Asia*, London and New York: Rotledge and Kegan Paul, 1987 .
- Pritchard, K., " human rights and Development: Theory and Data" in Forsythe, D. S., *Human Rights and Development: International Views*, Basingstoke: Macmillian, 1989 .
- Sen, A., *Development as Freedom*, New York: Alfred A. Knopf, 2000 .
- Stiglitz, J., "Towards a New Paradigm for Development: Strategies, Policies, and Processes", 1998 Prebisch Lecture at UNCTAD Geneva, October 19, 1998.
- The International Conference on Population and Development Cairo .
- The Fourth World Conference on Women Beijing .
- The UN World Conference on Human Rights Vienna .
- The United Nations Declaration on the Right to Development UNDRD , 1986.
- The World Summit on Social Development Copenhagen .
- Todaro, M., *Economic Development, Fifth edition* New York and London: Longman, 1994 .
- Umozurike, U. O., " Human Rights and Development" in *ISSJ*, 156, 1998